

❖ **Frances Trix**, *The Sufi Journey of Baba Rexheb*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2009), 226 s.

Eyüp Öztürk*

Biyografiler geçmiş dönemleri aydınlatmak için çok önemli kaynaklardır. Her şeyden önce tarihi olayların dönemin aktörlerinin gözünden nasıl değerlendirildiğini göstermeleri açısından değerlidirler. Zira tarihin öznesi insandır ve insanın ürettiği eylem, fikir ve kurumlar, çoğu zaman tarihi araştırmaların geriye dönük olarak kurguladığı soğuk, donuk ve bir kalıba dökülmüş çerçevelerin ötesine uzanmaktadır. Tarih araştırmalarında geçmişin canlı, dinamik ve senkretik tabiatının donuklaştırılması ve tek tipleştirilmesinin temel nedeni tarihi dönemlere bir yöntem çerçevesinde bakmanın zorunluluğudur. Zira her bilimsel faaliyette bir yöntem takip edilmelidir ve esas alınan yöntem çerçevesinde yapılan kurgu, geçmiş, kurumları veya insanları yöntemin çizdiği çerçevenin donuk satırları arasına hapsedme eğilimini taşır. Biyografilerin zannımca en önemli fonksiyonu bahse konu ettiği kişileri kendilerine çizilen çerçevelerin dışına taşıyarak tarihi kişi ve olguların gerçekte olduklarına daha yakın bir berraklıkla anlaşılmasına imkân tanınmasıdır. Taşındığı bu tamamlayıcı rol sebebiyle biyografiler tarih araştırmaları için olmazsa olmaz mesabesindedirler.

Profesör Frances Trix'in bir Bektaşî şeyhi olan Baba Recep üzerine yazdığı eser, biyografilerin tarihi araştırmalar için bahsettiğimiz vazgeçilmezliğine önemli bir örnektir. Bir belgesel niteliğinde yazılan Baba Recep'in hikâyesi, Osmanlı'nın son döneminde Arnavutluk topraklarında doğmuş bir Bektaşî şeyhinin eğitimi, yetişmesini, karşı karşıya kaldığı zorlukları, fikir ve düşünce dünyasını dolaysız bir şekilde ve tüm canlılığı ile aktarabilmesi açısından başarılı bir çalışmadır.

Frances Trix'in kitabı kısa bir giriş yazısını takip eden dokuz bölümden oluşmaktadır. Yazar ile Baba Recep'in tanışmalarını konu alan birinci bölüm dışındaki diğer bölümler Baba Recep'in hayatının dönüm noktalarına ayrılmıştır. Yazar ile Baba Recep arasında uzun yıllara dayalı

---

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı, eyupozturk@ktu.edu.tr.

nan bir muhabbet, bir nevi şeyh-mürîd ilişkisi olarak tanımlayabileceğimiz bir bağlılık söz konusudur. Bu durumun müellifin Baba Recep hakkındaki yargılarını taraflı olmakla muallâ kılacağı düşünülebilir. Ancak kitap bir bütün olarak okunduğunda, Prof. Trix'in Baba Recep'i herhangi bir kalıba sokarak sunma amacının olmadığını, onun eserinin uzun yıllara dayanan sohbet ve soru-cevap serüveninin kaydedilen kayıtlarından süzülen bir tasvir çabası olduğunu görmek mümkündür. Yazar, eserinde çok yoğun bir şekilde Baba Recep'le yaptığı görüşmelerin ses kayıtlarının dökümünü kullanmıştır. Bu kayıtların zaman zaman okuyucuyu yordunu belirtmekle beraber eserin bir belgesel hüviyetini kazanmasına vesile olduğuna da işaret etmek gerekmektedir.

Eserin birinci bölümü Frances Trix ile Baba Recep'i bir Bektaşî tekesinde karşılaşmalarına sebep olan tesadüfler zincirinden ve uzun yıllar sürecek bir dostluğun temellerinin nasıl atıldığından bahsetmektedir. Dolayısıyla bu bölüm kitabın kurgusunun anlaşılmasında merkezi bir öneme sahiptir. Burada şunu vurgulamak gerekir ki, kitap esas itibarıyla Baba Recep'in tasavvufî serüvenini anlatmakla birlikte, aynı zamanda Prof. Frances Trix'in tasavvufî yolculuğunu da dolaylı olarak dile getirmektedir. Bu anlamda kitap, Amerikalı bir akademisyenle bir Bektaşî şeyhinin manevî etkileşimini de gözler önüne sermektedir.

İkinci bölüm Baba Recep'in Bektaşîlik silsilesini konu almaktadır. Bu bölümde Baba Recep'in mürşidi olan Selim Ruhi Baba ve onun da mürşidi Ali Hakkı Baba başta olmak üzere Baba Recep'in hayatında önemli rol oynamış Bektaşî şeyhleri hakkında bilgi verilmektedir. Burada Ali Hakkı Baba'nın derviş olmak için Anadolu'da Bektaşîliğin merkez üssü olan Hacıbektaş'a gelmesini ve üç yıl süre ile burada hizmet etmesini anlatan pasajlar, Baba Recep'in tasavvufî neşvesinin kaynağına işaret etmesi sebebiyle önemli addedilmelidir. (s. 31-36)

Baba Recep bir Osmanlı Bektaşîsi idi. O, Türkçe konuşur ve yazabilirdi. Beslendiği kaynakların çoğu Türkçe idi. Kitapta söz konusu edilen çok sayıda dervişin Türklerle ve Anadolu toprakları ile bir şekilde bir bağı vardı. Zira Arnavutluk 1912 yılına kadar Osmanlı toprağı, Arnavut Bektaşîleri de dini örgütlenme açısından 1920'li yıllara kadar Türkiye'deki Bektaşîlere bağlı idiler. Arnavut Bektaşîleri 1922 yılında Tiran'da yapılan kongrede alınan karardan sonra artık bağımsız olarak örgütlenmeye

başlamışlardır.¹ Dolayısıyla kitapta Baba Recep'in Osmanlı'yı ne şekilde değerlendirdiğinin izlerine rastlanmaktadır. Bu izlerin çok belirgin bir şekilde Osmanlı yönetimine karşı bir hayal kırıklığını yansıttığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Hayal kırıklığının en önemli sebebi, II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağını kaldırmasının akabinde tüm Osmanlı topraklarında Bektaşî tekkelerinin karşılaştığı zulüm boyutuna varan baskılardır. Baba Recep'in silsilesi Balkanlardaki Bektaşî tekkelerine yapılan benzer baskıların bizzat tanıdığı idiler. Doğal olarak kitapta bu dervişler hakkında verilen bilgilerin satır aralarında Osmanlı'nın o zamanlarda sürdürdüğü Bektaşî dervişlerini idam etme, tekkelerini kapatma, kitaplarını yakma gibi dönemsal yıldırma harekâtının, Balkan Bektaşîleri nezdinde nasıl bir travmaya yol açtığı izleri görülmektedir (Örnek için bkz. S. 28-29). Baba Recep'in ve diğer Bektaşî şeyhlerin kitapta dile getirilen döneme ilişkin olumsuz beyanları, II. Mahmut'un bu politikalarına karşı oluşan kırgınlık ve kızgınlığın ilk elden ve dolaysız dışavurumları olarak değerlendirilmelidir. Benzer bir travmanın Yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman tekke ve zaviyelerin kapatılma kararı alınması akabinde de yaşandığını düşünmek mümkündür. Bu açıdan kitapta Türkiye Cumhuriyeti'nin tekke ve zaviyeleri kapatma kararına Bektaşîlerin tepkileri dikkatle okunmayı hak etmektedir. (s. 65-66)

Üçüncü bölüm, Baba Recep'in gençlik çağında ana vatani olan Arnavutluk'ta, zor siyasi şartlar altındaki eğitim serüvenini konu almaktadır. Yazar, Baba Recep'in yaşadığı zorlukları tasvir ederken Osmanlı'nın bölgeden çekilmesinden sonra Arnavutluk'ta yaşanan kaos ortamını da çok canlı bir şekilde tasvir etmektedir. Baba Recep bu karışık ortama rağmen medreseye devam etmiş ve medresenin tek öğrencisi olması sebebi ile özel dersler almak suretiyle dini eğitimini tamamlamıştır. Prof. Trix'in verdiği bilgilerden onun medresede Kur'ân-ı Kerim, Hadis, Fıkıh gibi temel İslamî ilimler alanında eğitim görmesinin yanında, Türkçe, Arapça ve Farsça gibi farklı dilleri öğrendiğini de anlıyoruz (s. 61). Bu eğitim serüveni özellikle üzerinde durulmayı hak etmektedir. Zira günümüzde Bektaşîlik tarikatının İslam tasavvufu içerisindeki yeri akademik camiada sürekli tartışma konusu edilegelmiştir. Sünni-gayr-ı sünni, ortodoks-heterodoks gibi karşıt kavramlar eşliğinde herkes kendi bakış açısına veya ideolojik

1 Mustafa L. Bilge, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, "Arnavutluk", (İstanbul, 1991), c. III, s. 387-388.

konumuna göre Bektaşilik tarikatına bir misyon biçmektedir.² Burada bir Bektaşi babası olarak Baba Recep'in duruşunu bilmek önem kazanmaktadır. Şunu dile getirmeliyiz ki, Prof. Trix kitabında bu tartışmaya hiç girmemiştir. Ayrıca o kitabında, Bektaşiliğin tarihi serencamına da derli toplu bir biçimde yeterince yer vermemiştir. O kitabının değişik bölümlerinde Bektaşilik hakkında tarihi bilgilere işaret etmesine rağmen bunlar geniş bir tasvir çabasına dönüşmemiştir. Bu bilgiler kitabın geneline dağılmış olduğu için doğal olarak kitap özelinde Baba Recep'in uygulamaları ortodoksi-heterodoksi denklemine herhangi bir özel konumlama çabasına konu edilmemiştir. Bu tercih sebebiyle kitaptan hareketle Baba Recep'in Bektaşilik tarihi içerisindeki konumuna dair bir çıkarsama yapmak zorlaşmaktadır. Bu durumun yazarın bilinçli bir tercihinin neticesi olduğunu söylemek mümkündür. Prof. Trix, muhtemelen ve belki de haklı olarak, Baba Recep'i bir kalıba dökerse bunun Baba Recep'i duruş ve düşünce anlamında dar bir alana hapsedmekle sonuçlanacağını öngörmüştür. Bu açıdan Prof. Trix, mazur görülebilir. Biz özellikle Bektaşiliğin heterodoks tabiatını vurgulayarak kitâbî İslâm'la Bektaşilik arasına keskin sınırlar koyma çabası güdenler açısından Baba Recep'in iyi bir örnek olduğunu düşünüyoruz. Bu açıdan almış olduğu klasik dini eğitimin yanında Baba Recep'in Ramazan orucu tuttuğu ve namaz kıldığı (s. 84); ayrıca mürşidinin mürşidi Ali Hakkı Baba'nın tekkede yapılan ve bir Bektaşi ritüeli olan muhabbet esnasında alkollü içki tüketen Bektaşilere karşı sert tutum takındığı; kendisinin de muhabbet esnasında alkollü içki kullanmadığı gibi bilgilerin (s. 36) Baba Recep ve silsilesinin meşreplerine işaret etmesi açısından önemli sayılması gerektiği kanaatindeyiz. Dolayısıyla Baba Recep'in, tasavvufi gruplar arasındaki meşrep farklılıklarının onları zorunlu olarak birbirlerini dışlayıcı zıt kutuplara dönüştürmediğinin; esasen bu gruplar arasındaki karşılıklı etkileşimin daha yoğun rastlanan bir vakıa olduğunun önemli bir örneği olarak yorumlanması gerektiğini rahatlıkla dile getirmemiz mümkündür.

Kitabın dört, beş ve altıncı bölümleri Baba Recep'in hayatının önemli noktalarını, sürgün günlerinin başlangıcını, bu sürecin zorlu koşullarını ve Amerika'ya kadar uzanma serüvenini konu almaktadır. Baba Recep'i sürgüne zorlayan şartlar İtalyan ve Alman işgaline karşı koymak için ör-

---

2 Bu tartışmalar için bkz. Cengiz Gündoğdu, *Dini Araştırmalar Dergisi*, "Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşilik Olgusunu tanımlamada Normatif Yaklaşımlar", c. XII, (Ankara, 2009), sayı: 33, s. 47-61.

gütlenen Arnavutluk'taki komünist hareketin güçlenmesi ile yakından alakalıdır. Zira Baba Recep mürcüsi Selim Ruhi Baba'nın yönlendirmesi ile bu süreçte komünist harekete cephe almış ve köy köy dolaşarak onların göründükleri gibi olmadıklarını, din ve vatan olgusuna cephe açtıklarını yaymaya çalışmıştır. Arnavutluk Bektaşilerinin komünistlere karşı açtıkları yaptıkları psikolojik savaş doğal olarak hareketin tepkisini çekmiştir. Komünist hareket giderek güçlenmiş ve bu durum Baba Recep'in yaşamı için tehlikeli sonuçlar doğurabileceğinden o, önce İtalya'ya sonra Mısır'a, akabinde de Amerika'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bilindiği üzere sürecin sonunda Arnavutluk'ta komünistler hâkim olmuş; Enver Hoca liderliğinde komünist bir yönetim kurulmuş ve harekete karşı olanlar mahkemelerde yargılanıp idam edilmişlerdir (s. 76). Bu vakıya göz önüne alındığında, Baba Recep'in Arnavutluk'tan ayrılma konusunda hızlı hareket etmekle hayatını kurtardığı yargısını dile getirmek yanlış olmayacaktır.

Prof. Trix'in işaret ettiğine göre Baba Recep Arnavutluk'ta işler bozulunca doğrudan Amerika'ya geçmek istemiş, ancak bu mümkün olmayınca nispeten daha rahat edeceği Mısır'a yönelmiştir. Baba Recep'in, Türk kültürüne yakından vakıf olması ve Türkçe'yi iyi bilmesine rağmen Türkiye'ye göç etmeyi düşünmemesi Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu durum ile yakından alakalı olsa gerektir. Zira o dönemde Türkiye'de tekke ve zaviyeler kapatılmış ve her türlü tasavvufi faaliyet yasaklanmıştı. Bu durum sebebiyle Baba Recep tasavvufi faaliyetlerini daha rahat icra edeceğine düşündüğü Amerika'yı tercih etmiş olmalıdır.

Ancak Amerika günleri Baba Recep'in umduğu kadar kolay olmamıştır. Arnavutluk komünist yönetiminin Amerika'ya kadar ulaşan baskıları, ekonomik zorluklar ve henüz örgütlenmeyi tamamlayamamış olmak, dağınık haldeki Arnavutluk Bektaşilerinin orada bir tekke kurmalarını zorlaştırmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Baba Recep'in Detroit'te bir tekke kurabilmesi, onun örgütçü kişiliğinin en dikkati çeken özelliğidir. Kitabın bütününe bakıldığında Baba Recep'in çok zorlu yaşam şartlarına maruz kaldığı dikkati çekmektedir. Bu zorlu şartların onun karakterini güçlendirdiğini ve kolay vazgeçmeyen bir yapıya büründürdüğünü rahatlıkla söylemek mümkündür.

Kitabın yedinci ve sekizinci bölümü tekkedeki yaşamı konu almaktadır. Tekke, tasvirlerden anlaşıldığına göre, büyük bir çiftlik görü-

nümündedir. Tarımsal faaliyetler ve hayvancılık tekkede en önemli uğraş alanıdır. Tekkedeki dervişlerin hepsinin bir işi vardır ve Baba Recep dahil herkes çalışmaktadır. Bunun dışında tekkede dini ritüeller de doğal olarak hayatın bir parçasıdır. Zikir, dua, muhabbet ve aşure günü törenleri ile bir tekkenin esas işlevi olan manevi ortam sağlanmaktadır. Sunulan tablo zaman zaman tasavvufu bir miskinlik alanı, dervişleri de çalışmadan toplumsal anlamda asalak olarak yaşayan bir grup şeklinde betimleyenlere bir cevap gibidir. Zira tekkedeki dervişlerin yaşamı ve hayatla iç içeliği, onların dini olanla hayata ilişkin olan arasındaki dengeli tutumları, mutasavvıflara yönelik bu tarz eleştirilerin çoğu zaman için doğru olmadığına bir delil olarak algılanmalıdır.

Baba Recep'in tekke faaliyetleri, tasavvufun sadece dini değil, aynı zamanda sosyal bir olgu olduğunun da önemli bir göstergesidir. Zira Amerika'da yaşayan Arnavutluk Bektaşileri unutmaya başladıkları kültürel ve manevi değerlerini tekkenin faaliyetlerine iştirak ederek tekrar hatırlamış ve benimsemişlerdir. Tekke'nin müdavimlerinin sayısının başlangıçtan itibaren sürekli artması tekkenin manevi çekim gücünün en önemli delilidir. Kitapta anlatılan tekke faaliyetleri bir topluluğun bir başka kültür içerisinde kültürel ve dini değerlerini nasıl koruduğunun canlı bir tasviridir. Bu sebeple Baba Recep'in yaptığı sadece bir tekke kurmak değil, bir topluluğa onu oluşturan manevi değerleri hatırlatmak ve tekrar benimsetmektir.

Kitabın dokuzuncu bölümü Baba Recep'in son günlerini betimlemeye ayrılmıştır. Hastalık süreci, vefatı ve vefatın doğurduğu hüznün Prof. Trix'in içten anlatımı ile okuyucuya aktarılmıştır. Kitabın bir yönü ile Prof. Trix'in manevi yolculuğunu da anlattığına daha önce dikkatleri çekmiştik. Yıllar içinde oluşan bu dostluk ve muhabbetin izleri kitabın bütününe yansımıştır. Ancak kanaatimize göre bu yansıma en kâmil haline, giriş bölümü hariç tutulursa, son bölümde ulaşmaktadır. Dolayısıyla bu bölümler aynı zamanda Prof. Trix'in manevi yolculuğunun anlatımı olarak okunmalıdır.

Son olarak Prof. Trix'in üslubuna da değinmek gerekecektir. Kendisi bir akademisyen olmasına rağmen kitap ağır bir akademik üslupla yazılmamıştır. Bunun yerine bir gönül insanını tasvirde gerekli olduğu gibi içten ve samimi bir üslup tercih edilmiştir. Bu sebeple okunması rahat ve akıcı bir kitaptır. Kitabın tek kusurunun Bektaşilik tarihi hakkında ye-

terince bilgi içermemesi olduğunu daha önce dile getirmiştik. Bu durum Baba Recep'i Bektaşilik içinde daha genel bir çerçeve içerisine yerleştirmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak başlangıçta olumsuz görünen bu durumun olumlu bir sonuca yol açtığını da belirtmeliyiz. Prof. Trix'in teorik akademik tartışmalardan uzak durma tercihi, Baba Recep'in, teorik donukluğun ve soğukluğun uzağında, hayatın içinde, insani fazilet ve zaaflarının çelişkili birlikteliği ile karşımıza çıkmasına olanak sağlamıştır.